

15.06.2022r.

**Recenzja rozprawy doktorskiej mgr Agnieszki Radwan zatytułowanej
"Uwarunkowania psychologiczne i metody rozwijania wrażliwości moralnej młodzieży z
niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym"
napisanej pod kierunkiem dr hab. Tadeusza Ostrowskiego, profesora KAAFM**

Przedstawiona do recenzji rozprawa doktorska poświęcona jest osobom z umiarkowaną niepełnosprawnością intelektualną. Pani Magister starała się określić poziom wrażliwości moralnej, poziom zdolności do rozróżniania dobra i zła moralnego oraz ich korelaty w tej grupie osób. Ponadto celem badań było określenie efektywności programu wspierającego rozwój wrażliwości moralnej w badanej grupie młodzieży z umiarkowaną niepełnosprawnością intelektualną. Jak wskazuje Doktorantka, praca wyrosła z zainteresowań naukowych a także z obserwacji klinicznych powstałych w pracy z osobami z głębszą niepełnosprawnością intelektualną. Ma ona charakter interdyscyplinarny. Łączy bowiem wiedzę oraz metodologię badań z dziedziny psychologii, pedagogiki specjalnej oraz etyki. Na uwagę zasługuje fakt, iż projekt badawczy dotyczy grupy osób, która jest stosunkowo rzadko przedmiotem badań. Każde badanie może więc pomóc w lepszym poznaniu tej grupy osób. Można zauważyć, iż podobnie jak praca i towarzyszenie osobom z niepełnosprawnością, zwłaszcza z głębszymi stopniami niepełnosprawności intelektualnej, jest doświadczeniem trudnym ale też bardzo ubogacającym, tak również badania naukowe są związane z wieloma kwestiami dyskusyjnymi i ograniczeniami w ich przeprowadzeniu, ale ich wyniki mogą istotnie ubogacić teoretyków, praktyków oraz osoby towarzyszące im na co dzień. Czytając rozprawę doktorską Pani Magister Agnieszki Radwan odniosłam wrażenie, iż jest Ona bardzo zaangażowana w pracę z tymi osobami oraz ma bogatą wiedzę na temat ich funkcjonowania i edukacji. Podchodzi do osób z niepełnosprawnością w sposób podmiotowy, traktując je (używając słów Edwarda Ziglera) jako "pełne osoby". Czyli analizuje ich funkcjonowanie nie tylko przez pryzmat występujących u tych osób ograniczeń poznawczych i przystosowawczych, ale uwzględnia różne inne sfery, w tym rozwój moralny.

Na wstępie, być może nie jest to powszechnie przyjęte, podam moją ostateczną opinię, nad którą się dość długo zastanawiałam. Mianowicie, sugeruję istotne uzupełnienia i poprawienie pracy. Moja opinia wynika z faktu, iż pracę czytałam z dużym zainteresowaniem, poznając wiele nowych

informacji o osobach z niepełnosprawnością. Doceniam też trud pracy badawczej w grupie osób z umiarkowaną niepełnosprawnością intelektualną (o czym pisze również Pani Magister w rozdziale trzecim), a zwłaszcza opracowanie własnej techniki badawczej i programu wspierającego rozwój wrażliwości moralnej. Uważam, iż badania, mimo, iż przeprowadzone na stosunkowo małej grupie osób, też są wartościowe, mogą bowiem lepiej naświetlić określony problem. Jednak rozprawa zawiera szereg braków, oraz w mojej opinii, nieprawidłowości, które nie pozwalają mi jednoznacznie pozytywnie ocenić jej. Poczyniona poprawa może istotnie ubogacić wartość pracy. Tę opinię podaję na wstępie, dlatego iż postaram się omawiać poszczególne kwestie wskazując na pozytywne strony pracy, których zapewne jest bardzo dużo, oraz na te, które według mojej opinii powinno się uzupełnić i poprawić.

Rozprawa doktorska składa się ze 176 stron. Zawiera dziewięć rozdziałów. Cztery pierwsze mają charakter teoretyczny, piąty – metodologiczny, zaś szósty i siódmy – przedstawiają analizę wyników badań, ósmy – dyskusję wyników i dziewiąty – podsumowanie pracy. Przy opracowaniu przedstawionej do oceny dysertacji Doktorantka korzystała z 231 pozycji bibliograficznych. Pierwszy rozdział zawiera charakterystykę funkcjonowania osób z umiarkowaną niepełnosprawnością intelektualną. Na wstępie przedstawiono różne sposoby rozumienia niepełnosprawności, w tym niepełnosprawności intelektualnej. Przedstawiono definicje tego stanu funkcjonowania zawarte w podręcznikach Amerykańskiego Towarzystwa ds Intelktualnej i Rozwojowej Niepełnosprawności (AAIDD; 2002 i 2010), w klasyfikacji DSM-5 oraz ICD-10. W podanych określeniach zauważam pewne nieścisłości. Np. definicje niepełnosprawności intelektualnej podane przez AAIDD w 2002 i 2010 roku są takie same a nie odmienne. Zachowanie przystosowawcze wyraża się zaś w poznawczych, społecznych i praktycznych umiejętnościach. Warto też dodać, iż AAIDD wydało w 2021 roku nowy podręcznik (red. Schalock, Luckasson, Tasse) z nieco zmienioną definicją. Warto też podać, jaka jest definicja niepełnosprawności intelektualnej zawarta w klasyfikacji ICD-11. Można ewentualnie zwrócić uwagę na zróżnicowane podejścia do omawianej niepełnosprawności i podać, z których korzystano opracowując aktualny projekt badawczy.

Charakterystyka funkcjonowania poznawczego i społeczno-emocjonalnego osób z niepełnosprawnością intelektualną przedstawiona jest ciekawie i poprawnie wskazano na główne ich cechy. Opisano przebieg procesów uwagi, spostrzegania, pamięci i myślenia tych osób, w tym wskazując na specyfikę tych procesów u osób z umiarkowaną niepełnosprawnością intelektualną. Zwrócono uwagę na główne cechy procesów emocjonalnych i funkcjonowania społecznego omawianej grupy osób. W kolejnej części rozdziału pierwszego podjęta została problematyka zaburzeń zdrowia psychicznego. Podano, iż zaburzenia emocjonalne i zaburzenia zachowania

występują istotnie częściej w tej populacji. Wskazano też na charakterystyczne cechy tych zaburzeń w omawianej populacji. Choć stosunkowo mniej miejsca poświęcono problemom zdrowia psychicznego w grupie osób z głębszą (zwłaszcza z umiarkowaną) niepełnosprawnością intelektualną. W części tej można wskazać, czy istnieją wyniki badań dotyczące zależności między funkcjonowaniem poznawczym, emocjonalnym, społecznym, zdrowiem psychicznym a rozwojem moralnym (w generalnej populacji oraz w grupie osób z niepełnosprawnością intelektualną).

Rozdział drugi poświęcony jest rozwojowi moralnemu człowieka, w tym wrażliwości moralnej. Doktorantka wskazuje na zróżnicowane podejścia do moralności istniejące w poszczególnych dyscyplinach naukowych. Podkreśla, iż we własnym projekcie badawczym korzystała głównie z rozumienia moralności istniejącego na gruncie nauk pedagogicznych i psychologicznych. Szczególnie obszernie przedstawia dorobek psychologii moralności, a zwłaszcza teorie sformułowane zgodnie z podejściem poznawczo-rozwojowym. Opisano teorie rozwoju moralnego Piageta, Kohlberga oraz Resta. Przedstawiono też integracyjny model funkcjonowania moralnego Strusa. Następnie skupiono się na wyjaśnieniu tytułowego terminu pracy, tj. wrażliwości moralnej. Podano różne sposoby jej rozumienia oraz czynniki wpływające na jej rozwój. Rozdział ten kończy przedstawienie stanu badań nad rozwojem moralnym i wrażliwością moralną osób z niepełnosprawnością intelektualną. Choć nie wyszczególniono badań (poza badaniami przeprowadzonymi przez Czus i Otrębskiego, 2013) prowadzonych w grupie osób z umiarkowaną niepełnosprawnością intelektualną. Takie np. badania prowadziła ostatnio w Polsce Sudoł (2020).

Rozdział trzeci poświęcony jest kwestiom metodologicznym, a mianowicie trudnościom występującym podczas badania osób z niepełnosprawnością intelektualną. Trudności te mogą powstawać zarówno w związku z deficytami poznawczymi i komunikacyjnymi osób z niepełnosprawnością, jak i w związku z brakiem poprawnego przygotowania warsztatu badawczego.

Ustosunkowując się do tych trzech rozdziałów mających charakter teoretyczny, myślę, że zawarto w nich wiele ciekawych i ważnych danych opisujących funkcjonowanie osób z niepełnosprawnością intelektualną. Choć wydaje mi się, że zbyt mało miejsca poświęcono specyfice funkcjonowania (a zwłaszcza rozwoju moralnego i wrażliwości moralnej) osób z umiarkowaną niepełnosprawnością intelektualną. Ponadto warto, na zakończenie każdego z rozdziałów, napisać krótkie podsumowanie treści zawierające również informację, jakie teorie i definicje poszczególnych zmiennych przyjmuje Doktorantka w swoim projekcie badawczym jako obowiązujące.

Rozdział czwarty stanowi opis części projektu badawczego, tj. przedstawia program wspierający rozwój wrażliwości moralnej osób z umiarkowaną niepełnosprawnością intelektualną. Na wstępie podano, iż "W teoretycznym opracowaniu programu wspierania wrażliwości moralnej

wykorzystano *Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej* (2017) w sprawie podstawy programowej kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół, program *Kształtowania Umiejętności* McGinnis i Goldsteina (2003) oraz teorii wrażliwości moralnej według Resta (1983), Witkowskiego (1967) oraz Czus i Otrębskiego (2013)" (s. 52). Na kolejnych stronach (s. 57) podano też, iż "inspiracją do stworzenia programu wspierającego wrażliwość moralną było szkolenie Trening Umiejętności Społecznych (TUS) terapia grupowa dzieci ze spektrum Autyzmu". Wydaje mi się, że w rozdziale tym należy bardziej precyzyjnie określić, jaką teorię rozwoju moralnego przyjęto za obowiązującą (czyli, jak można wnioskować Czterekomponentowy Model Moralności Jamesa Resta), jaki jest status poglądów i określeń wrażliwości moralnej podanych przez Witkowskiego oraz Czus i Otrębskiego oraz wskazać, iż uwzględniono zasady postępowania i nauczania osób z niepełnosprawnością intelektualną zgodnie z wymienionym Rozporządzeniem Ministra Edukacji Narodowej a także zaproponowane w programie Kształtowania Umiejętności. Brak jest spójnego opisu podstaw teoretycznych opracowanego programu. Ponadto wydaje mi się, iż opis programu jest zbyt mało szczegółowy, aby ocenić jego trafność w zastosowaniu do poprawy funkcjonowania moralnego dla osób z umiarkowaną niepełnosprawnością intelektualną. Nie zamieszczono instrukcji podanej osobom badanym zawierającej cel programu oraz sposobu uzyskania zgody na badanie. Nie ma też dokładnego opisu, jak wyglądały poszczególne zajęcia, w jaki sposób osoby uczyły się np. "rozdzielać pojęcia dobra i zła", "dostrzegać zachowania pozytywne i negatywne w sytuacjach społecznych", itd. Warto też podać przykłady, w jakich sytuacjach i w jaki sposób uczniowie posługiwali się komunikacją alternatywną. Wydaje mi się, iż dokładny opis programu własnej konstrukcji, zgodnie z przyjętymi standardami metodologicznymi, powinien znaleźć się w aneksie (w formie papierowej lub elektronicznej). W pracy też ciekawe byłoby poddanie analizie zachowań uczniów występujących w trakcie tego programu oraz refleksji dotyczących jego przebiegu, ewentualnie uwag dotyczących występujących ograniczeń w jego stosowaniu. Nie jest też dla mnie zrozumiałe, czy program ten "wspiera wrażliwość moralną" (s. 57) czy też "umożliwia rozwijanie [...] umiejętności społecznych przyczyniając się do wspomagania także rozwoju moralnego, a szczególnie wrażliwości moralnej" (s. 60). Umiejętności społeczne i rozwój moralny, w tym wrażliwość moralna mają, według mnie, różny zakres teoretyczny.

Rozdział piąty zawiera przedstawienie obszaru badań oraz modelu teoretycznego badań, pytania i hipotezy badawcze. W modelu teoretycznym wskazano, iż w pierwszej części badań sprawdzana będzie efektywność programu wspierającego wrażliwość moralną młodzieży z umiarkowaną niepełnosprawnością intelektualną. Zaś w drugiej części badań określony będzie związek między "zachowaniami przystosowawczymi, przystosowaniem społecznym, rozwojem poznawczym i emocjonalno-motywowym, edukacją społeczną i Wiekami Dojrzałości Społecznej" a wrażliwością moralną i zdolnością do rozpoznawania dobra i zła moralnego" (s. 63). Przy czym

jako moderator tego związku wprowadzono Iloraz Inteligencji badanych osób. Sformułowano trzy pytania ogólne dotyczące: 1) efektywności skonstruowanego programu wspierającego wrażliwość moralną osób, 2) poziomu wrażliwości moralnej oraz zdolności do rozpoznawania dobra i zła moralnego osób z umiarkowaną niepełnosprawnością intelektualną, oraz 3) "indywidualnych psychologicznych uwarunkowań wpływających na prezentowaną wrażliwość moralną osób z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym" (s. 62). Sformułowano sześć hipotez. Wydaje mi się, iż hipotezie 4 (H4: "Płeć różnicuje poziom wrażliwości moralnej") brak jest doprecyzowania charakteru tych różnic, zaś w hipotezie 5 (H5: "Istnieje związek między wrażliwością moralną, zdolnością do rozpoznawania dobra i zła moralnego a: a. Zachowaniami przystosowawczymi, b. Przystosowaniem społecznym, c. Rozwojem poznawczym i emocjonalno-motywacyjnym, d. Wiedzą z zakresu edukacji społecznej, e. Wiekiem Dojrzałości Społecznej") – brak jest podania kierunku tych związków (powinno się też wydzielić hipotezy uszczegóławiające, H5.1, H5.2, itd). Zauważam, iż termin "zachowania przystosowawcze" powinien być w liczbie pojedynczej (zachowanie przystosowawcze składa się z poszczególnych umiejętności przystosowawczych – takie jest rozumienie tego terminu w zastosowanej w tym badaniu Skali Zachowania Przystosowawczego Nihiry i wsp.). Zbadano 40 osób w wieku 12 – 22 lata z umiarkowanym stopniem niepełnosprawności intelektualnej. Zastosowano siedem narzędzi badawczych (Inwentarz Wrażliwości Moralnej Witkowskiego i wsp.; Skala Zachowania Przystosowawczego dla Dzieci, Młodzieży i Dorosłych Nihiry i wsp.; Arkusz Zachowania się Ucznia Markowskiej; Arkusz monitoringu rozwoju ucznia z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym w opracowaniu Tanajewskiej i Naprawy; Skala Dojrzałości Społecznej Dolla; Skala Inteligencji Stanford – Bineta Piata Edycja, SB-5 Roid; Metoda do badania zdolności rozpoznawania dobra i zła moralnego konstrukcji Agnieszki Radwan). Odnosząc się do zastosowanych narzędzi, szczególnie należy podkreślić opracowanie własnej metody badawczej a także opracowanie psychometryczne (rzetelności) Arkusza monitoringu rozwoju ucznia z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym w opracowaniu Tanajewskiej i Naprawy. Ponadto pracowłonne jest badanie osób skalą inteligencji SB-5 (choć nie podano szczegółowo, czy zastosowano pełną czy też skróconą wersję tej skali). Natomiast zastanawia mnie to, dlaczego zastosowano stosunkowo dawno powstałe narzędzia, nie mające aktualnej standaryzacji i normalizacji (Skala Zachowania Przystosowawczego dla Dzieci, Młodzieży i Dorosłych Nihiry i wsp.; Arkusz Zachowania się Ucznia Markowskiej; Skala Dojrzałości Społecznej Dolla), a nie posłużono się współcześnie opracowanym i wydany również w polskim tłumaczeniu Systemem Oceny Zachowań Adaptacyjnych (ABAS-3; Harrison, Oakland; polska adaptacja Otrębski i in.). Zwraca też uwagę to, iż nie dokonano dokładnej analizy wyników uzyskanych w poszczególnych testach skali SB-5 i zależności między poziomem zdolności nimi

mierzonych a wrażliwością moralną i zdolnością do rozpoznawania dobra i zła moralnego. Jak wskazano powyżej, na uwagę zasługuje opracowanie przez Panią Magister własnej Metody do badania zdolności rozpoznawania dobra i zła moralnego. Warto jednak podać dokładniej, w jaki sposób rozumiane jest dobro i zło. Bez dokładnego określenia tych dwóch podstawowych pojęć trudno ocenić trafność zaproponowanej metody badawczej. Mimo podania dokładnych danych psychometrycznych dotyczących oceny trafności i rzetelności, Doktorantka nie uniknęła pewnych braków. Mianowicie, brak jest podania ocen sędziów kompetentnych. Bardzo istotnym brakiem jest też nie podanie dokładnego sposobu oceny odpowiedzi. Ciekawe byłoby też wskazanie, w jaki sposób uczniowie odpowiadali; jakie były najczęstsze błędy/specyficzne odpowiedzi/ co łatwiej rozpoznawali, czy dobro czy zło moralne. Takie jakościowe analizy wniosły by wiele w rozumienie sposobu ujmowania świata i kwestii etycznych osób z umiarkowaną niepełnosprawnością intelektualną.

Rozdział szósty zawiera podstawowe statystyki uzyskanych przez osoby badane wyników w zakresie wrażliwości moralnej, zdolności do rozpoznawania dobra i zła moralnego, zachowania przystosowawczego, przystosowania społecznego, rozwoju poznawczego, rozwoju emocjonalno-motywacyjnego, edukacji społecznej, oraz Wiek Dojrzałości Społecznej. Jest to dla mnie dość dużym zaskoczeniem, iż w rozdziale tym umieszczono tylko dane statystyczne (7 tabel) bez ich choć krótkiego opisu i interpretacji. A taki opis jest nie tylko standardowo przyjęty w pracach naukowych, ale też istotnie ubogaciłby wiedzę o osobach z umiarkowaną niepełnosprawnością intelektualną. Można np. wskazać, w zakresie których umiejętności przystosowawczych rozwijają się one najlepiej, a które są ich słabszymi stronami. Autorka nie pisze też, czy dane te są średnimi wyników surowych czy też przeliczonych i w jaki sposób. Wydaje mi się, że ewentualnie tabele te można zamieścić w aneksie, zaś w tekście pracy krótko opisać uzyskane wyniki, czy też odniesienia do uzyskanych średnich wyników dla poszczególnych zmiennych można dokonać w rozdziale siódmym, gdzie również te same średnie są przedstawione.

Rozdział siódmy zawiera analizę wyników badań własnych. Na początku porównano poziom wrażliwości moralnej i zdolności do rozpoznawania dobra i zła moralnego przed wdrożeniem "programu wspierającego rozwój społeczny i moralny" (s. 95) w dwóch grupach osób. Okazało się, iż poziom wrażliwości moralnej nie różni się istotnie w dwóch grupach, zaś poziom zdolności do rozpoznawania dobra i zła moralnego jest istotnie wyższy w grupie kontrolnej. Następnie szacowano efektywność wdrożonego programu. W grupie kryterialnej nie stwierdzono istotnych zmian w poziomie wrażliwości moralnej. Choć zanotowano w tej grupie istotne polepszenie zdolności do rozpoznawania zła i dobra moralnego. Jak wskazuje Doktorantka, wydaje się zaskakującym wynikiem ten, który mówi o tym, iż w grupie kontrolnej nastąpiły pozytywne zmiany w poziomie wrażliwości moralnej po 3 miesiącach. W grupie tej zaobserwowano również

poprawę w rozpoznawaniu dobra i zła. Wyniki te wymagają, moim zdaniem bardziej dokładnego wytłumaczenia. W dyskusji wskazano, iż mogą one wynikać z prawidłowego procesu edukacji. Ale przecież edukacji tej podlegają zarówno uczniowie biorący udział w programie jak i ci, którzy w nim nie brali udziału. Może więc głębsza analiza podstaw teoretycznych, samego programu i jego przebiegu mogła być pomocna w interpretacji. W następnej części rozdziału siódmego szacowano zależności między wskaźnikami funkcjonowania społecznego, poznawczego i emocjonalnego a wrażliwością moralną i zdolnością do rozpoznawania zła i dobra moralnego. Na wstępie tej części podano, iż będzie weryfikowana hipoteza zakładająca różnice w tej zmiennej uwarunkowanej poziomem rozwoju intelektualnego. Ponieważ osoby z lekkim stopniem niepełnosprawności intelektualnej nie były badane w niniejszym projekcie, postanowiono skorzystać z danych normalizacyjnych oraz innych danych źródłowych dotyczących tej grupy osób, aby móc porównać je ze średnim wynikiem uzyskanym przez badane w projekcie osoby z umiarkowaną niepełnosprawnością intelektualną. Pod tą informacją zamieszczono w pracy jedynie tabelę (tabela 7.9) zawierającą średnie wyniki całej grupy osób ($n=40$). Nie podano wyników wymienionej powyżej grupy normalizacyjnej oraz sposobu obliczenia, czy różnica między tymi wynikami jest istotna statystycznie. W dyskusji wyników wymieniono różne dane uzyskane w poszczególnych badaniach i na tej podstawie stwierdzono, iż "hipoteza 3 została potwierdzona", co wydaje mi się nie jest uzasadnione. W dalszej części rozdziału siódmego dokonano analizy zależności między poszczególnymi zmiennymi wyjaśniającymi a wrażliwością moralną i zdolnością do rozpoznawania dobra i zła moralnego. Przy opisie wyników przyjęto kierunek tej zależności, sugerujący mianowicie wpływ funkcjonowania społecznego, poznawczego i emocjonalnego na poziom wrażliwości moralnej i zdolności do rozpoznawania dobra i zła moralnego. Można ewentualnie podać w opisie wyników wielkość uzyskanych współczynników korelacji oraz omówić je poczynawszy od najwyższym (czyli najsilniejszy związek) do najniższych, a także nieco mniej schematycznie i technicznie wymieniać poszczególne wyniki (są one wszystkie zamieszczone w tabelach), a bardziej psychologicznie podać ich znaczenie. Niekiedy też spotkać można zdania jakby niedookreślone, np. na stronie 99 znajdujemy: "Analiza zmian wyników pomiędzy pomiarami w obu grupach (tabela 7.8) pokazuje, że wyniki są istotne statystycznie w przypadku skali Zło moralne ($p=0,036$) oraz Dobro i zło moralne - wynik ogólny ($p=0,02$)". Nie wiadomo, czy zmiany te są większe w grupie kryterialnej czy też kontrolnej.

Kolejnym rozdziałem pracy jest dyskusja i interpretacja uzyskanych wyników. Autorka wykazuje się dobrą znajomością literatury przedmiotu omawiając uzyskane dane. Obok wielu ciekawych spostrzeżeń i wytłumaczeń, brak jest według mnie istotnych wyjaśnień. Jak już wspomniałam brak jest pogłębionego wytłumaczenia stosunkowo małej skuteczności zastosowanego programu wspierającego rozwój wrażliwości moralnej. Być może pomocne w tym

względnie będzie lepsze uporządkowanie teoretyczne i dokładny opis i analiza wprowadzonego programu. Wydaje mi się też, że Doktorantka posiadająca, jak wspomina, bogate doświadczenie w pracy z osobami z głębszą niepełnosprawnością intelektualną, mogłaby zawrzeć więcej własnych obserwacji i refleksji dotyczących uzyskanych wyników. Być może warto się też posłużyć danymi źródłowymi zawartymi w rozdziale trzecim traktującym o trudnościach metodologicznych występujących podczas badania osób z niepełnosprawnością intelektualną. Ciekawie interpretuje Doktorantka wyniki dotyczące zależności między funkcjonowaniem społecznym, poznawczym i emocjonalnym. Choć skupia się jedynie na wybranych wynikach. Np. Omawia dokładnie ujemne zależności istniejące między rozwojem fizycznym i aktywnością zawodową a wrażliwością moralną i zdolnością do rozpoznawania dobra i zła, zaś bardzo krótko omawia (lub niektórych nie interpretuje) zależności dodatnie występujące między pozostałymi umiejętnościami przystosowawczymi a zmiennymi wyjaśnianymi. W dyskusji wyników pojawiają się, według mnie, wtrącone (np. na stronie 128 zdanie dotyczące świadomości osób niepełnosprawnych) i niejasne zdania (np. na stronie 130 – nie wiem, czemu poruszono problem nadreaktywności dotykowej i nadreaktywności węchowo-smakowej).

Podsumowując całość pracy, uważam, iż podjęty temat jest bardzo ciekawy, porusza ważną problematykę rozwoju moralnego osób z głębszą niepełnosprawnością intelektualną. Przeprowadzone badania są pracochłonne. Opracowano autorski program wspierający rozwój moralny oraz autorską Metodę do badania zdolności do rozpoznawania dobra i zła moralnego. Pani Magister Agnieszka Radwan wykazała dobrą znajomość literatury przedmiotu. Praca ta świadczy o tym, iż osoby z głębszymi deficytami poznawczymi mają też swoje mocne strony, w tym zdolność do różnicowania, co jest dobre a co złe w życiu. Tym samym praca ta może nawiązywać do psychologii pozytywnej i humanistycznego spojrzenia na ich funkcjonowanie.

Obecnie jednak z powodu poważnych braków wymienionych w recenzji, praca ta nie spełnia wymagań ustawowych dotyczących rozpraw doktorskich. Uważam jednak, że może być ona poprawiona i uzupełniona. Uznaję za konieczne wprowadzenie następujących uzupełnień i poprawienie pracy w następujących obszarach:

- dokładne przedstawienie autorskiego programu wspierającego rozwój wrażliwości moralnej, w tym uporządkowane podstawy teoretyczne, plan i przebieg zajęć, podane instrukcje osobom biorącym w nim udział, ewentualnie sposoby zachowania osób, analizę ich odpowiedzi;
- dokładne przedstawienie autorskiej Metody do badania zdolności rozpoznawania dobra i zła moralnego, w tym uporządkowane podstaw teoretycznych, podanie instrukcji osobom badanym, sposobu pozyskania zgody na badanie, klucza odpowiedzi, analizę sposobu

odpowiadania;

- ustosunkowanie się do uwag zawartych w recenzji a dotyczących części teoretycznej, metodologicznej i sposobu przedstawienia wyników;
- poszerzenie i istotne pogłębienie dyskusji wyników.

Wnoszę do Wysokiej Rady Dyscypliny Psychologia Uniwersytetu Jagiellońskiego o skierowanie rozprawy doktorskiej Pani Magister Agnieszki Radwan do uzupełnienia i istotnej poprawy zanim zostaną podjęte dalsze kroki w przewodzie doktorskim.

Ewa Zasepa

Ewa Zasepa